

ULUSLARARASI SOSYAL ARAŐTIRMALAR DERGİSİ THE JOURNAL OF INTERNATIONAL SOCIAL RESEARCH

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research
Cilt: 13 Sayı: 75 Yıl: 2020 & Volume: 13 Issue: 75 Year: 2020
www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

TÜRK HÂKİMİYETİNDEN ÖNCE ANTİKÇAĞDAKİ “ÇANKIRI”YA BİR BAKIŞ AN OVERVIEW TO “GANGRA” IN ANTIQUE TIMES BEFORE TURKISH DOMINATION

Mehmet Turgut BERBERCAN*

Öz

Roma İmparatorluğu, Hristiyan dünyanın koruyucusu olma vasfına sahip olunca, Türkiye dışındaki literatürde, kaynak eserlerde antik çağdaki “Gangra” ismiyle zikredilen Türkiye’de ise “Çankırı” olarak anılan kentte, Hristiyan dünyanın önemli konsüllerinden birisi kuruldu. Bu makalede, elde edilen önemli sonuç olarak, bir toponim olan “Gangra” = “Çankırı” kent isminin dilbilimin etimoloji cephesinden bakılmak suretiyle kökeni, yani nereden geldiği hususu üzerinde durulmuş, çeşitli Batı kaynaklarında, ansiklopedilerde zikredilen, kayıt altına alınarak bugüne ulaşmış çeşitli bilgiler ve ileri sürülen düşüncelerden hareketle dil, tarih ve folklor bilgisinin sunduğu imkânlar çerçevesinde değerlendirilmesi yapılmıştır. Eski dünyanın Anadolu’daki kentlerinden biri olarak Türk hâkimiyetinden önceki “Çankırı” yani “Gangra” (Γαγγρών) panoramik bir metodoloji takip edilerek tarihî tespitler, bulgular ışığında incelenmiş, kentin literatürdeki yeri resimlerle desteklenerek belirlenmiştir. Bu yolla kentin dil ve tarih merkezindeki önemli konumu ortaya konmuş, kültür hayatındaki yerinin anlaşılmasına bir katkı sağlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Gangra, Çankırı, Antikçağ, Türk.

Abstract

The Roman Empire became a patron of Christian world, which has hosted one of the most important consul “Çankırı” which, as in use to you name known in the literature outside today in Turkey, especially with reference to the ancient world, the name “Gangra”. In this article, as an important result, the origin of the name “Gangra” = “Cankiri”, which is a toponym, has been revealed by looking at the etymology (origins) of linguistics, and an analysis has been made within the framework of the information suggested in various sources by reviewing the language, history and folklore information in Western sources. As one of the ancient world cities in Anatolia, “Cankiri” before the Turkish domination, “Gangra” (Γαγγρών) in ancient times, with a panoramic methodology through sources containing historical findings and findings, the place of the city in the literature was determined by supporting with pictures; It contributed to the understanding of its place in cultural life by revealing its important position in the language and history center.

Keywords: Gangra, Cankiri, Antique Times, Turkish.

* Doç. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi, mtberbercan@karatekin.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9847-384X

1. Giriş

Hristiyan dünyasının hâmisi olmuş Roma İmparatorluğu'nun önemli konsüllerinden birine ev sahipliği yapmış olan "Çankırı"nın, mâzide olduğu gibi bugün de Türkiye dışındaki literatürde bilinen ismi, antik dünyadaki ismine atfen özellikle "Gangra"dır. Şehrin isminin 1733 tarihli Latince-Fransızca Sözlük (Novitius Seu Dictionarum Latino-Gallicum'da)'te "G" harfi sırasındaki GANGRA dışında ayrıca Türkçede "K" ile okunan "C" harfi sırasında verildiği ve "CANGRIA" şeklinde kaydedildiği görülmektedir. Fakat sözlükte, "GANGRA"nın şehrin hakiki ve eski ismi olduğu vurgulanmıştır (bkz. Resim 1):¹

CANGRIA, *z. f.* Bourg de Natolie, que quelques-uns croient être l'ancienne Ville de Gangre. *Vid. GANGRA.*
CANI, *ōrōw.* m. pl. *Cic.* Les cheveux gris, blancs, la vieille. *Deiunctis canes meos cum dolore ad inferos.* *Hist.* Vous accablerez ma vieille d'une douleur qui m'emportera dans le tombeau. *Canis autem fuit sensus hominis.* *Brit.* La prudence de l'homme lui tient lieu de cheveux blancs.
CANIA, *z. f. Pl.* Ortie grêche, petite ortie fort piquante.
CANTACUM, *i. n. Pl.* Cagnac dans le Querci.
CANICAE, *ōrōw.* f. pl. *Esst.* Le son dont on faisoit le pain pour les chiens. On l'appelloit *Panis canicæus*, ou *caninæus*.
CANICEPS, *cīrīs.* (adj.) *Pl.* Qui a la tête d'un chien. (*R. CANIS. Caput.*)
CANICI CELLA. *Vid. KILKENNIA*, petite Ville d'Ir-

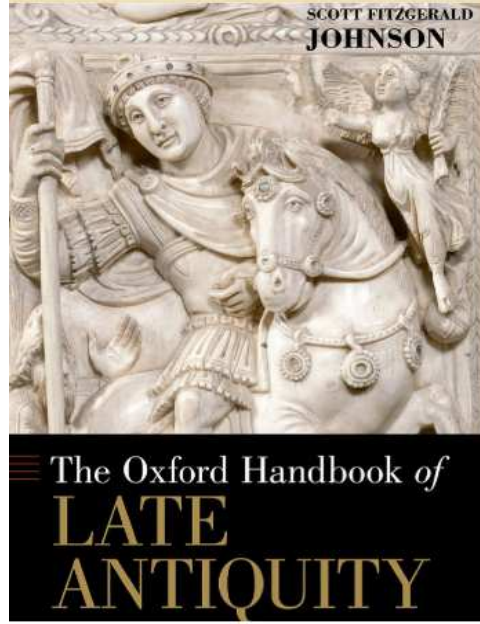
Resim 1

Sözlükteki bu ikili durum, "C"li kaydedilen şehir isminin Türk halk telaffuzundaki şekil olduğunu, Batılı gezginlerce kayıt altına alındığını ve böylece bu kayıtların en geç 18. yüzyıla kadar Batı'da yazılmış sözlük yahut ansiklopedilere geçtiğini düşündürebilir. Bu savı doğrular şekilde bir başka ansiklopedik kaynak olan "A View of Ancient Geography and Ancient History" de,² "Gangra" isminin modern versiyonu "KİANGARA" olarak kaydedilmiştir. Yine aynı tarzla, Encyclopaedia Britannica'da,³ "Changra" ve "Kanghari", Katolik ansiklopedisinde ise "Tchiangre" isim şekilleri kayıtlıdır. Kaynaklardaki tüm bu muhtelif yazışlar, Osmanlı devrinde Batı kaynaklarının doğrudan Türk halk ağzından yararlandığını, hatta misyonerlerin Hristiyanlık için önemi bulunan şehre bizzat gidip gözlemler yaparak kayıtlar tuttuğunu tasdiklemektedir. Bilindiği gibi "Çankırı" şehir ismi, 1925'te Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde kabul edilmiş bir toponim yani yer ismidir (bkz. Berbercan, 2013,208).

¹ Novitius Seu Dictionarum Latino-Gallicum: 210

² A View of Ancient Geography and Ancient History: 99, 104.

³ Encyclopaedia Britannica, 5/840.

Resim 2

2. Antikçağda "Çankırı"

Türk hâkimiyetindeki "Çankırı"nın, Batı'da ilk defa 16. yüzyılda Hans Dernschwam'ın "Tagesbuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien" isimli eserinde geçtiği bilinmektedir. "Gangra" isminin bugün Batı'da ısrarla "Çankırı"yı anlatmak, belirtmek üzere kullanıldığı görülmektedir. Meselâ, Scott Fitzgerald Johnson'ın "Geç Dönem Antikite'nin El Kitabı"nda "Gangra" kaydı önemlidir [bkz. kitap kapağı, üstte Resim 2] (Johnson, 2012). Bu durum esasen, Türklerce "İstanbul" olarak benimsenen şehir isminin "Constantinople" olarak ısrarla kaynaklarda yazılması, belirtilmesiyle tabii olarak aynı sebepten ileri gelmektedir. Unutulmamalıdır ki bir şehirde mazisi kadim olan millet esas değildir, sadece müessirdir; çünkü o şehirde bugün kaim olabilmiş milletin kültür ve medeniyetteki seviyesi mühimdir.

Harita 1: Antikçağda Çankırı "Gangra" (Oval halka içinde gösterilmiştir)

Katolik ansiklopedisi, Çankırı'yı ve tarihini "Gangra" başlığı altında genel olarak şöyle vermiştir (harita için ayrıca bkz. üstte Harita 1): "Paflagonya eyaletinde bir piskoposluk; yerli dilinde 'keçi' anlamında. Hatta bugün çok sayıda keçi sürüsü bu bölgede görülebilmektedir (20. yüzyılın başları). Köken itibarıyla

Galatya'ya aitti ve Pontuslu Mitridatların düşmanı fakat Roma'nın dostu Galat kralı Dejotarus'un başkentiydi. Kent, Roma devrinde Paflagonya eyaletinin başkenti oldu. 5 adet piskopos yardımcısından fazlası asla şehirde bulunmadı. (Fransız tarihçi) Michel Le Quien [I, 549-554], 4. yüzyıldan 12. yüzyıla kadar (Türk idaresine kadar) 22 başpiskopos zikreder. Bunlardan hiçbiri özellikle kayda değer değildir. Türkler tarafından eyaletteki piskoposluk 14. yüzyılda lağvedilmiştir. 1402'de Timur tarafından zaptedilen şehir, 1423'te tekrar (Osmanlı sultanı) II. Murad zamanında ele geçirilmiştir. O zamandan bugüne hep Türklerde kalmıştır."

3. Kaynakların Işığında Değerlendirmeler

"Encyclopaedia of Religious Knowledge", birçok kaynaktaki kayıt gibi, Çankırı'yı apostolik merkezlerden biri olarak zikreder (söz konusu eserde geçen orijinal kayıtlar için bkz. Resim 3):⁴

him to the vicarage of Yealing in Middlesex. At that time he was engaged in writing an interesting work, afterwards published, and entitled "Private Thoughts upon Religion, digested into Twelve Articles, with Practical Resolutions founded thereon." To the performance of his clerical duties at Yealing he was conscientiously attentive, and gained the esteem of his parishioners. In 1669, he published his celebrated work on chronology, to the study of which it is a good introduction. In 1672, he was chosen, by the mayor and aldermen of London, rector of St. Peter's, Cornhill; and persuaded that, connected with such appointment, many and arduous duties would be imposed on him, he conscientiously resigned the vicarage of Yealing. In the same year he presented to the world an elaborate and most valuable work—A Collection of all the Apostolical Canons, consisting of those attributed to the Apostles; of the Councils of Nice, Ephesus, Constantinople, Chalcedon, Trullo, Carthage, Ancyra, Nocesarea, **Gangra**, Antioch, Laodicea; the Arguments and Arabic Paraphrases of Joseph the Egyptian, on the Canons of the Four General Councils; the Canons of Dionysius Alexandrinus, Petrius, St. Athanasius, St. Basil, Theophilus, Archbishop of Alexandria; the Catholic Epistles of Cyril; with a variety of other Letters; and an Alphabetical Index of the Contents of all the Canons and various Synods; to all of which interesting and important documents he subjoined learned and voluminous notes. His time, though thus occupied, was not however wholly engaged by the acquisition or communication of sacred learning. He applied himself with the utmost zeal and industry to the discharge of the duties of his ministry. His discourses were instructive and serious, his private exhortations warm and affectionate; his attendance at the church, and to all his pastoral functions, was regular and uniform; and his labors were crowned with such eminent success, that he was then called "The great Reviver and Restorer of Primitive Piety." In 1704, he accepted the see of St. Asaph, vacant by the translation of Dr. George Hooper to Bath and Wells. Thus placed in a station far more eminent, his care and diligence increased in proportion as his power in the church became enlarged. His labors in his study were most important. He wrote an admirable work—"Private Thoughts upon a Christian Life; or, Necessary Directions for its Beginning and Progress upon Earth, in order to its Final

of men, is to take heed lest they deceive us. Mark 12: 38. To beware of sin, is to avoid every appearance of it, and temptation to it; and to the utmost of our power watch against and oppose it. Matt. 16: 6.—*Brown*.
BEWITCH; wickedly to deceive and hurt, by juggling tricks and diabolic charms. Acts 8: 9. False teachers bewitch men, when by satanic methods of guileful reasoning, specious pretences to holiness or learning, apparent miracles, or proud boasting, they deceive their mind, and destroy their soul. Gal. 3: 1.—*Brown*.

BEYOND. To know the signification of beyond, on the other side, or, on this side, it is necessary to know where the sacred writer was at the time of writing. Thus, beyond or on the other side of Jordan, with Moses, who gave his finished books to the Hebrews eastward of Jordan, signifies the west side of that river; while such as lived or wrote on the west side of Jordan, call the east side beyond, or the other side. Deut. 3: 25, and 11: 30. Josh. 9: 10, and 13: 8. Some critics think the Hebrew word *Hheber* ought sometimes to be rendered on this side, as Josh. 12: 7. Deut. 1: 1, and perhaps Gen. 1: 10. Beyond measure, is exceedingly. Mark 6: 51. To go beyond and defraud, is to exceed the conditions of a bargain, and laws of honesty; or to transgress the rules of chastity and rites of marriage. 1 Thess. 4: 6.—*Brown*.

BEZA, or BEZE, (THEOPHORE,) one of the most eminent of the reformers, was born at Vezelai, in the Nivernois, in

1519, and was originally a Catholic, and intended for the law. At the age of twenty, he gained an unenviable reputation, by the composition of Latin poetry which was at

Resim 3

Ayrıca, Çankırı'da mevcut bulunmuş ruhbanî konseyin, şehrin bir piskoposluk merkezi olması sebebiyle birçok "canon" yani "kanun" çıkaran (örneğin 4. yüzyılda çıkardığı '20 kanun' ekümenik kabul edilmiştir) Hristiyan hayatını düzenleyen, Roma'nın doktrinine uygun davranmak koşuluyla heretik kabul edilen tarikatlara karşı ceza veren ve yasaklayıcı yetkisinin bulunduğu bilinmektedir. Çankırı konseyinin 355'te çıkardığı kanunla, "agape" (Grekçe *ἀγάπη*) olarak bilinen ve inanç üzerine temellendirilmiş orgi yahut sevgi ayinlerini aşağılayanları aforoz ettiği bilinmektedir. Halbuki Laodicea (bugünkü "Denizli" kenti, Osmanlıcada "Donguzlu (= Domuzlu)" kasabası) konseyinin kiliselerde yapılan agapeleri yasakladığı, Carthage (Kartaca, Tunus) konseyinin 42. kanununun da aynı şekilde ayinlere sınır getirdiği bilinmektedir; fakat bunlar lokal konseylerdir. Öyle ki, Krisostom ve Agustin dönemlerinde agapelerin yaygın olduğu bilinmektedir.⁵

⁴ Encyclopaedia of Religious Knowledge: 229.

⁵ "agape" kelimesi için ayrıca bkz. Encyclopaedia Britannica: 1/364.

Resim 4: Bir Rus Ortodoks ikonunda Hipatius'un tasviri

Hristiyan dünyasında Çankırı şehriyle anılan en bilindik kişi Aziz Hipatius'tur (tasviri resmi için bkz. Resim 4); literatüre "Hypatius of Gangra" (Çankırlı Hipatius) olarak geçmiş bir Hristiyan rahibi, daha doğrusu metropoliti olup M.S. 326'da İstanbul'dan Çankırı'ya giderken yolda Novatyan Aryani mezhebinden⁶ düşmanlarınca saldırıya uğramış ve öldürülmüştür. Aşağıdaki "Resim 5"te düşmanı bir kadın tarafından taşla katledildiği tasvir edilmektedir. Hakkında birçok menkıbevi hikâye bulunan Hipatius, mucizeleri bulunan bir aziz olarak kabul edilmektedir. Rahibi öldüren kadının suikastin hemen arkasından delirdiği ve sürekli kendine vurmaya başladığı rivayet edilmiştir. Hipatius'un öldükten sonra Çankırı'ya koşarak geldiği ve şehir halkının kendisini karşılayarak onu gömdükleri (büyük ihtimalle özel bir yere) bilinmektedir.

Resim 5 (Menologion Basil II'den alınmıştır)

Bir tıp dergisinde çıkan makalede, İtalya'nın güneyinde bulunan Tiggiano kasabasında, ismi İtalya'da Sant'Ippazio olarak ünlenen Aziz Hipatius'un 325'te İznik (Nice)'te toplanan konseyde çıkan bir arbedede kasık bölgesine tekme aldığı ve hastalandığı, rahibin şifa için viyole-kırmızısı renkte bir havuçla kürler yaptığı ve bu şifa arayışına izâfeten her 19 Ocak'ta kilise fuarında doğurganlığın sembolü olarak bu

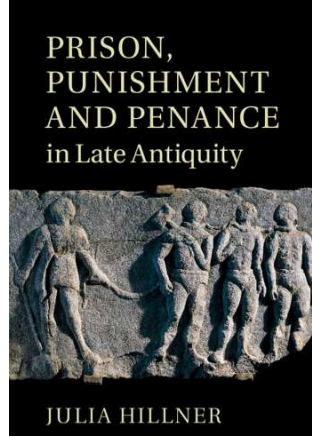
⁶ Bkz. *The Roman Martyrology*: 352.

havuçlardan satıldığı anlatılmıştır. Ayrıca makalede, bu inancın paganist devirlerden intikal ederek Hristiyanlığa geçmiş bir ritüel olduğu fikri ileri sürülmüştür (bkz. Froehlich, vd. 2015: 1806-1810).

Julia Hillner'in "Geç Dönem Antikite'de Hapishane, Ceza ve Kefaret" isimli kitabı Cambridge University Press'in yayınları arasında 2015'te yayımlanmıştır [kitap kapağı ve kitaptaki orijinal kayıtlar için aşağıda bkz. Resim 6-7] (Hillner, 2015: 220-221). Söz konusu kaynaktan anlaşıldığına göre Çankırı, Doğu Roma'nın baskıcı kökten-dinci Hristiyan konsülünün yerel idaresinde, muhalif kişiler için bir sürgün yeri, fikrinden dönmeyenler için işkence ve yakılarak katledildikleri ceza kentiydi.

Resim 6

Also subsequent clerical exiles suffered the fate of being placed at the sees of a religious opponent, which suggests that this practice may not have been isolated and driven purely by Constantius' arbitrary attitude to rulership. It certainly became more routinely used over the course of the fifth century. One such bishop's city that over the fifth century developed into a prime place of exile for those declared heretics was Gangra, the metropolitan see of Paphlagonia (today's Çankırı in northern Turkey). Dioscorus of Alexandria was banished here after his deposition at Chalcedon in 451, as was his successor Timothy (nicknamed 'Aelurus') in 460, for not subscribing to the decisions of Chalcedon.¹³² In 519, on order by the new emperor Justin, Philoxenus, the flamboyant bishop of Hierapolis and one of the leaders of the Syrian Miaphysites, arrived in exile possibly at Gangra. We owe the information that he was hosted by the local bishop and felt that he was strictly supervised to himself.¹³³ The same may have been true for his forerunners Dioscorus and Timothy. It was probably not just mere chance that the first attestation of Gangra as a place of exile originates from the same period in which the bishop of Constantinople assumed the privilege, at the Council of Chalcedon, to ordain the metropolitan of Gangra, previously held by the bishop of

Exile and confinement

221

Ancyra.¹³⁴ Under this arrangement, events at Gangra as well as the political culture and religious orthodoxy of its bishops were tightly controlled by Constantinople, which must have made it appear as a perfect place to send religious dissidents.

Religious coercion, in the sense of fostering acceptance of doctrine, was hence another function of late antique exile, which had a particular impact on the choice of banishment places. The story of Timothy Aelurus of Alexandria at Gangra just cited, however, shows that the initial functions assigned to exile and the actual outcome at times did not match up. Leo in fact had to move Timothy from Gangra to Chersonesus (that is, further to the margin of the empire on what is now the Crimean peninsula) on request of bishop Gennadius of Constantinople, because he had caused disturbances through holding rival assemblies that had seriously undermined the bishop of Gangra's authority.¹³⁵ Such risks to the orthodoxy of Gangra had, however, apparently not been foreseen by Leo when he first pronounced Timothy's banishment.

Resim 7

Şehrin Hristiyanlıktan önce de bir tür hapishane ve işkence merkezi olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin Kızılırmak yayı içinde MÖ. 3. yüzyıldan itibaren baş göstermeye başlayan Galatlar, Hristiyanlığın Anadolu'da yeni yeni yayılmaya başladığı bir vakitte, literatüre Gangra'nın Aziz Callinicus'u olarak geçmiş zati Ancyra'da (Ankara'da) Hristiyanlık propagandası yaparken yakalamış ve Gangra'ya (Çankırı'ya) götürerek kendisine teferruatlı işkenceler yapmış ve sonra yakarak öldürmüşlerdir. Rivayete göre yakılmadan önce çok susayan azizle dalga geçen işkenceciler, "Tanrı'na söyle de su versin!" demişler ve o anda taştan su fıskırmıştır. Bu tarihi şahsiyet de antikçağdaki Çankırı ile birlikte anılan şahsiyetlerden biridir.

Katolik ansiklopedisinde Vailhé'nin kayıtları (Vailhé, 1909), şehrin tarihî yerini antik dönemden Osmanlı'nın yıkılışına kadar geçen süre zarfında olmak suretiyle, kısaca şöyle bildirir: "Şehrin Hristiyanlar için anılmaya değer en önemli yanı, konseyin MS. 343'te, burada kurulmasıdır. Konseyin heretik, din dışı kabul edilen tarikatlarla karşı, özellikle (Sebasté'de [yani Sivas'ta]) Ermenistan Eustathius'u olarak gösterilen sofunun uygulamalarına "20 kanon [yani kanun]" çıkartarak şiddetle engel olmaya çalıştığı bilinmektedir" ve ayrıca Osmanlı dönemindeki demografik yapıyı yazar: "... Şimdi Castomouni (= Kastamonu) vilayetine bağlıdır. Coğrafi olarak Olgassus (= Ilgaz) dağı'nın ayaklarında (eteklerinde) yer alır, {1909'daki sayı olarak} şehirdeki 16.000 sâkin içinde 800'ü Rum, 500'ü Ermeni'dir; fakat bu Hristiyanların hepsi ayrılıkçadır {Katolik değildir}. Aziz Dimitrius adına yapılmış katedral camiye dönüştürülmüştür {Mimar Sinan'ın talebelerinden Sadık Kalfa'nın yaptığı ve 1558'de ibadete açılan Çankırı'daki Büyük Cami yani Kanuni Sultan Süleyman Camii'nin bu katedral üzerine kurulduğu hususu vardır ki esasen Çankırı'nın artık Osmanlı ile birlikte 16. yüzyılda

medeniyet ve kültür açısından da tamamen Türklere ait bir kent olduğunu gösteren bir ispat kabilindedir}.

4. Sonuç

Kültür kelimeleri, bir millettten başka millete, bir toplumdaki başka topluma, çeşitli coğrafi bölgelerden başka coğrafi bölgelere uzanan geniş bir yelpaze içinde kim ya da kimler tarafından nerede, hangi eserde bulunmuş, hayat içinde kullanılmış ya da halihazırda kullanılarak günümüzde de var olmak üzere dil içinde bulunmaktaysa orada, geçmişini bugüne bağlayan kültürel bir arka plan, geçmişini bugüne taşıyan canlı bir yapı var olmaya devam ediyor demektir. Kültür kelimeleri arasında kişi isimleri, yiyecek-içecek isimleri, kıyafet isimleri, araç-gereç isimleri, yer isimleri ve kültürü doğrudan bünyesinde taşımakla görevli olarak akla gelebilecek diğer tüm kültür kelimeleri, geçmişini günümüze bağlayan, eski kültürü yeni kültüre aktaran, nesillerin atalardan gelen hakiki ve orijinal kültür değerlerine ulaşmasını sağlayan çok önemli bir misyonun elemanları olarak tebarüz eder. Bu çalışmada, pek tabii olarak kültürel bir perspektifte, bir yer ismi olan “Çankırı (Gangra)”ya Türk hâkimiyetinden önceki antikçağdan bir bakış atılmıştır.

Neticede, bir yer ismi yani bir toponim olan “Çankırı” isminin hakikaten nereden geldiği dilbiliminin etimoloji (kökenbilgisi) cephesinden bakılarak ortaya konmuş, Batılı kaynaklardaki dil, tarih ve folklor bilgileri gözden geçirilerek çeşitli kaynaklarda ileri sürülen bilgiler çerçevesinde bir analizi yapılmıştır. Anadolu’da yer alan Antik dünya kentlerinden biri olarak Türk hâkimiyetinden önceki “Çankırı”, eski ismiyle antikçağdaki “Gangra” (Γαγγρόν), tarihi tespit ve bulgular içeren kaynaklar üzerinden panoramik bir metodolojiyle incelenerek kentin literatürdeki yeri resimlerle desteklenerek belirlenmiş; dil ve tarih merkezindeki önemli konumu ortaya konarak kültür hayatındaki yerinin anlaşılmasına bir katkı sağlanmıştır.

KAYNAKÇA

- A View of Ancient Geography and Ancient History*. Philadelphia 1813.
Berbercan, M. T. (2013). *Karatekin İsmi Üzerine Etimolojik Tespitler*. *Yalın Kaya Bitigi – Osman Fikri Sertkaya Armağanı*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
Encyclopaedia Britannica, C. 1, 1911.
Encyclopaedia Britannica, C. 5, 1911,
Encyclopaedia of Religious Knowledge, Brattleboro 1844.
Froehlich, G., Schulz, J. (2015). Sant’Ippazio (St. Hypatius of Gangra): A Southern Italian Cult of Virility and Red Carrots, *Urologie A*, 54/12, 1806-10.
Hillner, J. (2015). *Prison, Punishment and Penance in Late Antiquity*. Cambridge University Press.
Johnson, S. F. (2012). *The Oxford Handbook of Late Antiquity*. Oxford University Press,
Novitius Seu Dictionarum Latino-Gallicum. Paris 1733.
The Roman Martyrology. Baltimore 1916.
Vailhé, S. (1909). Gangra. *The Catholic Encyclopedia*, Vol. 6, New York.